

Лозовицький А.В.,
аспірант кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

УДК 336.747.5: 004.78

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.2.17>

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕБАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток та постійні трансформації у суспільних відносинах змушують переглядати підходи до їх правового регулювання. Правовідносини як унормована частина динамічних суспільних відносин потребує чіткого механізму правового регулювання. Без уявлення про структуру суспільних відносин із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем неможливо збалансувати взаємодію її структурних елементів, визначити принципи та методи правового регулювання. Правовідносини у сфері функціонування небанківських електронних платіжних систем є настільки різноманітними, що можливість дати їм характеристику без урахування їхніх видових особливостей є малоімовірною.

Стан дослідження. Окремі аспекти правового регулювання електронних платіжних систем досліджували такі вітчизняні вчені, як Є. Алісов, І. Трубін, Д. Гетманцев, Т. Адабашев, М. Пожидаєва, а також низка закордонних правознавців. Питанням структури та видів правовідносин та характеристики їх складових елементів присвячені праці відомих вчених О. Іоффе, М. Коркунова, О. Скаун та ін. Однак спроба комплексного аналізу структури правовідносин у діяльності небанківських електронних платіжних систем здійснюється вперше.

Метою нашої розвідки є дослідження структури правовідносин із приводу функціонування небанківської електронної платіжної системи, а завданням – визначення поняття структури та характеристика особливостей правового регулювання вказаних відносин.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу структури правовідношення, доцільно з'ясувати значення поняття «структура». Згідно з визначенням у тлумачних словниках структура – це взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова [1, с. 1405]; устрій, організація чого-небудь [2, с. 789]; спосіб, в який частини системи чи об'єкта упорядковані чи організовані, або система, впорядкована у такий спосіб [3]; організація або система, що складається з багатьох частин, які працюють разом [4].

Узагальнюючи, можемо зробити висновок, що поняття «структура» здебільшого розглядається або як будова системи з елементів, або як спосіб упорядкування таких елементів у систему.

Прибічники теорії синергетики стверджують, що структура – це локалізований у визначених дільницях середовища процес [5, с. 31].

Проаналізувавши різні підходи до розуміння поняття «структура» та його співвідношення з поняттям «система», [6, с. 46], ми дійшли таких висновків: будь-яка структура характеризується елементним складом, наявністю зв'язків, інваріантністю (стійкістю) в часі (така властивість дозволяє розмежувати поняття системи і структури); поняття «структура» має більш глибокий зміст і дозволяє нам з'ясувати, чому якість системи в цілому відрізняється від суми якостей її елементів; структура – це підсумок руху елементів системи, результати їхньої організації, упорядкування, і в цьому сенсі вона виступає як стійка сукупність елементів і зв'язків між ними, які визначаються виходячи з розподілу функцій і цілей, поставлених перед системою.

Розглядаючи співвідношення правових відносин із суспільними, О.С. Іоффе вказує [7, с. 16], що правове відношення є способом перетворення або умовою існування суспільного відношення. Процес реалізації правової норми у суспільному відношенні розкриває перетворення суспільних відносин у правовідносини і полягає в тому, що у відношенні до загальної норми окреме суспільне відношення стає правовідношенням, набуває нової якості [8, с. 79].

Т.А. Занфірова, аналізуючи різні підходи до визначення правовідносин, приходять до висновку, що прихильники суворо філософського підходу розуміють правовідносини саме як відносини, тобто як такі, що не мають власної структури, тоді як прихильники системного підходу наголошують на суспільних зв'язках між правовими елементами, що входять до правової системи. На переконання прихильників філософського підходу, поняття суспільних відносин є ширшим, ніж поняття «суспільний зв'язок», правовий зв'язок є різновидом правовідносин. Інші ж стверджують, що поняття зв'язку є ширшим за поняття «відносини», тому суспільні відносини необхідно розглядати як різновид суспільних зв'язків, а правовідносини – як різновид правових зв'язків [9].

Погоджуючись із позицією В.В. Сухоноса [10, с. 486], який під правовідносинами пропонує розуміти суспільний зв'язок, що виникає на основі норм права, учасники якого мають суб'єктивні права й юридичні обов'язки, забезпечені державою, ми

також поділяємо думку вчених, які вважають, що суспільні відносини є ширшим поняттям відносно «суспільних зв'язків». Таким чином правовідносини, що виникають із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем, є суспільними зв'язками, урегульованими нормами права чи угодою, мають відповідну структуру.

Аналіз юридичної літератури дає можливість вказати на два підходи в розумінні структури правовідносин: 1) вузький, де структура правовідносин містить лише права та обов'язки; 2) широкий, де до елементів структури правовідносин відносять суб'єктів правовідносин (суб'єктний склад); юридичний зміст правовідносин; об'єкт та предмет правовідносин. Під елементами структури адміністративно-правових відносин розуміють також [11, с. 18]: правову норму, юридичний факт, суб'єкти, зміст правовідношення та предмет правовідношення.

На переконання О.Ф. Скакун [12, с. 388], під структурою правовідносин слід розуміти основні елементи правовідносин і доцільний спосіб зв'язку між ними із приводу соціального блага або забезпечення публічних і приватних інтересів, а термін «структура» вбирає в себе елементний склад правовідносин і правові зв'язки між ними, тобто власне відносини між суб'єктами з приводу об'єкта.

Пропонувалося також ввести поняття складу правовідносин [13, с. 242]. Така пропозиція обґрунтовувалося тим, що утворюючі правовідносини елементи мають різну значимість. Однак до складу правовідносини включають усе ті ж елементи – суб'єкти; зміст, під яким розуміється юридичний зміст (права та обов'язки учасників), і об'єкти, на які спрямована правовідносини. Склад правовідносини відтворює традиційну схему, підкреслюючи при цьому різну значимість елементів, що входять до його складу.

Був запропонований також системний підхід у розумінні структури правовідносин [14, с. 53]: 1) склад правовідносин як цілісного, системного явища утворюють його суб'єкти, лише вони можуть бути названі елементами правовідносин; 2) суб'єкти попередньо повинні володіти правосуб'єктністю.

Із позицією, що елементами правовідносин є лише суб'єкти, важко погодитися, оскільки, правовідносини представляють собою нормативно врегульовані суспільні відносини, формальну сторону їх змісту, а не форму суспільних відносин і тим більше не саме суспільні відносини [15, с. 67].

У нашому дослідженні ми керуємося широким підходом до розуміння структури правовідносин у сфері функціонування небанківських електронних платіжних систем, виокремлюючи суб'єктів правовідносин; юридичний зміст правовідносин; об'єкт та предмет правовідносин.

Встановивши структуру правовідносин, необхідно визначитися із чітким переліком правовідносин, що підлягають аналізу згідно такої структури.

Існує безліч типологій правовідносин, проте основними є розмежування за змістом, за ступенем індивідуалізації, за галуззю права. Так, за змістом правовідносини можуть бути регулятивними

(регулюються регулятивними нормами) й охоронними (регулюються охоронними нормами права). За характером зв'язку між суб'єктами (ступенем індивідуалізації) правовідносини поділяють на відносні (правовідносини, де поіменно визначені всі їх учасники) й абсолютні правовідносини (визначають лише одну сторону) [10, с. 489].

За аналогією системи правовідносин у правовому механізмі міжбанківських розрахунків [16, с. 296] пропонуємо виділити такі елементи системи правовідносин небанківських електронних платіжних систем:

1) електронні платіжні правовідносини, що включають багатостороннє триваюче зобов'язальне правовідношення щодо надання платіжних послуг емісії, погашення та використання електронних грошей, емісії та використання електронних платіжних засобів тощо;

2) правовідносини, спрямовані на організацію розрахунків у платіжній системі:

– інфраструктурні правовідносини у платіжній системі (правовідносини учасників платіжної системи, платіжної організації, операторів послуг платіжної інфраструктури);

– корпоративні правовідносини учасників в платіжній системі;

3) наглядові правовідносини у платіжній системі.

Наглядові правовідносини із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем адміністративного характеру виникають між Національним банком України та платіжними організаціями, учасниками платіжних систем. Серед них є регулятивні правовідносини (нагляд, контроль, ліцензування та ін.), здебільшого відносні, а також охоронні і одночасно абсолютні, закріплені в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), які є не пов'язані з порушенням порядку здійснення операцій з електронними грошима, а також порушенням законів України та нормативно-правових актів Національного банку України щодо здійснення нагляду (оверсайту) платіжних систем.

Організаційно-господарські правовідносини в цій сфері виникають між платіжною організацією та учасниками платіжної системи із приводу утворення, розподілу та узгодження обов'язків, інших організаційних відносин між суб'єктами господарювання щодо забезпечення ефективного функціонування платіжної системи (еквайринг, процесинг, тощо). Такі правовідносини є відносними, зобов'язальними, оскільки виникають на основі укладених договорів між юридично рівними суб'єктами. Проте важливо зазначити, що навіть у таких, на перший погляд, цивільних та господарських правовідносинах, а також внутрішньоорганізаційних питаннях безпеки, захисту інформації під час проведення платіжних операцій, наявна публічна складова частина, яка полягає в моніторингу, контролі та узгодженні договірних відносин між вказаними господарюючими суб'єктами з боку Національного банку України.

Цивільно-правові відносини зобов'язального характеру виникають із приводу емісії, використання та погашення електронних грошей, емісії електронних платіжних засобів та ін.

Різноманіття галузей права, у яких виникають досліджувані правовідносини, спонукає до висновку, що правовідносини із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем не лише свідчать про їх міжгалузевий характер, є неоднорідними, а й мають змішану, публічно-правову природу.

М.М. Коркунов вважав [17, с. 165], що правовідносини дуже різноманітні, а для пояснення найбільш характерних особливостей окремих прав вчений пропонував встановити загальну класифікацію правових відносин, основу для якої він бачив у розподілі права на публічне та приватне.

Розмежування публічного та приватного права є важливим у розрізненні публічних та приватних інтересів, що переслідують учасники відносин та із приводу яких вступають у взаємодію. Саме розмежування публічних та приватних інтересів у подальшому допоможе нам встановити об'єкт правовідносин, що є предметом дослідження.

Однак незалежно від суб'єктивних інтересів, незважаючи на відмінності в методах публічно-правового та приватно-правового регулювання, базовими цілями-принципами, в досягненні яких зацікавлені як держава, суспільство, так і конкретні суб'єкти, є принцип миттєвості доступу до платіжної системи; принципи безпеки та безперервності розрахунків і переказу грошей; принцип здійснення платежів в режимі реального часу; принцип свободи вибору учасників платіжних систем [16, с. 128]. Такі цілі-принципи не можна віднести до публічних чи приватних, вони покликані визначати напрямок і структуру взаємозв'язків приватноправових і публічно-правових засобів правового регулювання.

Висновки. Нами встановлено, що правовідносини із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем є неоднорідними та мають змішану природу, поєднуючи в собі складові частини публічного та приватного права. Досліджувані правовідносини мають ознаки міжгалузєвого (комплексного) інституту права, що регулюють однорідні суспільні відносини нормами різних галу-

зей права, характеризується взаємопроникненням елементів адміністративного, фінансового, господарського та цивільного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Білодід І.К., Бурячок А.А. Словник української мови. В 11 томах. Том 09. Київ : Наукова думка, 1974. 916 с.
3. Cambridge University Press. Structure meaning in the Cambridge English Dictionary: URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/structure> (дата звернення: 05.03.20).
4. Macmillan Education. Structure (noun) definition and synonyms. Macmillan Dictionary: URL : https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/structure_1 (дата звернення: 05.03.20).
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режими с обострением, самоорганизация, темпомыры. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. 414 с.
6. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. Москва : Издательство НОРМА, 2003. 240 с.
7. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1949. 144 с.
8. Харитонов О.І. Деякі проблеми загальної теорії правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. № 21. С. 75–84.
9. Занфірова Т.А. Правовідносини як форма суспільних відносин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. № 533. С. 78–83.
10. Сухонос В.В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.
11. Коваль Л.В. Адміністративне право : Курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1998. 208 с.
12. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2010. 520 с.
13. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. Москва : Госюриздат, 1961. 381 с.
14. Протасов В.Н. Правоотношение как система. Москва, 1991. 143 с.
15. Терентьева Н.А. Проблемы правового статуса субъекта публично-правовых отношений на примере Банка России : дисс... канд. юрид. наук. Москва, 2017. 204 с.
16. Сизимова О.Б. Механизм правового регулирования межбанковских расчетов : дисс... док. юрид. наук. Москва, 2015. 368 с.
17. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. С.-Петербург, 1909. 364 с.

Лозовицький А.В. СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕБАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ

У статті здійснюється аналіз наукових підходів до розуміння правових відносин у системі суспільних відносин, їхньої структури та особливостей.

Безпосереднім об'єктом даної розвідки є суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування небанківських електронних платіжних систем. Оскільки будь-які суспільні відносини перебувають у постійному розвитку та видозмінюються, то доцільним видається розглядати структуру правовідносин із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем через дослідження способу взаємозв'язку їхніх елементів, тобто процесу функціонування в упорядкованому стані.

Здійснюючи дослідження вказаних відносин, слід керуватися широким підходом до розуміння структури правовідносин у сфері функціонування небанківських електронних платіжних систем, виокремлюючи суб'єкти правовідносин; юридичний зміст правовідносин; об'єкт та предмет правовідносин.

У даний час світова практика пішла тим шляхом, коли правова та нормативна база для платіжних систем ґрунтується на двох основних законах: публічні норми, так звані «жорсткі закони», ті, що були викладені в законодавстві – законах та нормативних актах; і приватні норми, які є сукупністю положень, узгоджених на двосторонній основі між сторонами, які беруть участь у діяльності платіжної системи.

Зроблено висновок, що правовідносини із приводу функціонування небанківських електронних платіжних систем мають змішану природу, поєднуючи в собі елементи різних галузей права. Структура таких правовідносин є підсумком руху елементів цих правовідносин – суб'єктів правовідносин, юридичного змісту правовідносин, об'єкта та предмету правовідносин, а також результату їхньої організації, упорядкування, є стійкою сукупністю цих елементів і зв'язків між ними, що визначені ціллю виникнення таких правовідносин – реалізації суспільного інтересу щодо функціонування безготівкового грошового обороту на території України.

Ключові слова: електронна платіжна система, склад правовідносин, суспільні відносини, суспільний зв'язок, типологія правовідносин, публічне право, приватне право.

Lozovyt'skyi A.V. PUBLIC RELATIONS IN NON-BANK PAYMENT SYSTEM: STRUCTURE AND REGULATION

The emergence of new payment technologies and services, the displacement of cash from circulation by central banks, and attempts to replace them with electronic money or digital (virtual) currency have led to a rapid increase in the number of payment systems. A significant number of approaches to understanding the legal nature of electronic payment systems do not find expression in finding a universal approach to their legal regulation. This problem acquires special significance in the context of determining the structure of legal relations arising from the activities of non-bank electronic payment systems, the attempts to study which have not yet been carried out.

Legal regulation of non-bank electronic payment systems has been the subject of research by domestic and foreign scholars over the past twenty years, when the development of technology has led to the emergence of a large number of electronic payment systems. Domestic scientists focused on the study of those payment systems that existed in Ukraine. The relevance of such scientific works was lost along with the disappearance of certain payment systems.

The article analyzes scientific approaches to understanding legal relations in the system of social relations, their structure, and features.

The direct object of our study is the social relations that arise in the process of functioning of non-bank electronic payment systems. Since any social relations are constantly evolving and changing, it seems appropriate to consider the structure of legal relations regarding the functioning of non-bank electronic payment systems through the study of the relationship of their elements, that is to say, the process of functioning in an orderly state.

Carrying out research of the specified relations it is necessary to be guided by the wide approach to an understanding of the structure of legal relations in the field of the functioning of non-bank electronic payment systems, distinguishing subjects of legal relations; legal content of legal relations; object and subject of legal relations.

Currently, world practice has followed the path where the legal and regulatory framework for payment systems is based on two basic laws: public norms, the so-called "hard laws", those that were set out in laws and regulations; and private rules, which are a set of provisions agreed on a bilateral basis between the parties (system operator and system participants) involved in the activities of the payment system.

The structure of such legal relations is the result of the movement of elements of these legal relations – the subjects of legal relations, the legal content of legal relations, object and subject of legal relations, as well as the result of their organization. The emergence of such legal relations – the realization of the public interest in the functioning of non-cash money circulation in Ukraine.

Such legal relations have the features of the interdisciplinary institutions of law, which regulates the same social relations by the norms of different branches of law, is characterized by the interpenetration of elements of administrative, financial, economic, and civil law.

Key words: electronic payment system, the composition of legal relations, public relations, legal regulation, typology of legal regulation, public law, private law.